

(əvvəli ötən sayımızda)

Manna Barsuadan quzeydə yerləşən güclü bir dövlət idi və Di-yala çayının vadilərində yerləşən bir çox bəylik dövlətlərinin konfederasiyasından ibarət idi. Assuriya bu bəylik dövlətlərinin önünə qəbilə, tayfa mənasında Bit sözünü arındırdılar. Bu dövlətlərdən biri Subi bəylik dövləti Urmiyə gölündən doğuda Təbriz düzənliyində yerləşirdi. Subi subirlərinin dövləti olmuşdur. Bit kas/kusilərin dilində ölkə və ya yer deməkdir və bu söz onlardan assurlara keçmişdir.

Başqa bir bəylik dövləti də Elipiden şimalda Arazi və Bit Kapsi idi. Bit Kapsi Qızıl Uzun çayının aşağısında yerləşirdi. M.ö. 744-cü ildə hamısı Assuriya tərəfindən təbə edildi. (William B. Fisher, İlya Garschevitch, 1985, Səh. 62)

Litva dilində Qafqaz Kapase kimi yazılır. Kapasi Sumer dilində "pambıq və ağ" anlamı daşıyırdı. Azərbaycanda yerləşən Kəpəz dağının adı bu qədim anlayışı özündə ifadə edir. Bit Kapsi dövləti kassilərinin həmin dövrdə hələ də öz varlığını qoruyub saxlamış bəylik dövlətidir.

Türk dillərində və xüsusən də uyğur türkcəsində də "Kebez və Kəpez" sözü eynilə sumer dilində olduğu kimi "pambıq" deməkdir. Pelliot və Lçeti bu sözü uğursuz şəkildə sanskrit dilindən alınma olduğunu iddia edirlər. (Gtimoloqi-çeskiyslovarq torkskix əzikov, 1997, səh. 12)

Coğrafiyaçı Strabon kassiləri Kaspi qapılarına qədər olan ərazilərdə yaşadıklarını, kaspi tayfasının kassilərlə eyni olduğunu və Kazvin şəhərinin də onların adından yarandığını fikrini irəli sürür. Kassilərin, yəni kassilərin məskunlaşdığı ərazi indiki Azərbaycan ərazisini təşkil edirdi. Onlar Urmiyə gölünün quzey əraziləri üzərindən gələrək təcridcən gölün doğu və güney istiqamətlərində genişlənmiş və Həmədandan Elam üzərindən Babilə gedən karvan yollarının keçdiyi əraziləri də öz nəzarətləri altına almışlar. Onların Anubani tanrısına etiqad Xəzər dənizindən başlayaraq Bəsrə körfəzinə qədər olan ərazidə yayılmışdı. (Georg Hüsing, 1908, Səh. 60)

Azərbaycanın qədim tarixində önəmli rol oynayan kas ve kaspilərin eyni mənşəli olduqlarını qəbul edən Elçibey kasların da dünya tarix meydanına sumerlər ve qutlar kimi Azərbaycandan çıxdığını ve təqribən 1300 il Yaxın Şərqi tarixi taleyində aparıcı rol oynadığını qeyd edir. O qədim mənbələrə əsasən kas, kassi, kaspı, adı ilə tanınan qədim azərbaycanlıların IX-XII əsr ərəb dilli tarix kitablarında "xəzər" adı ilə xatırlandığını da göstə-

Herzfeld də elamlıların və kassilərin və həmin bölgədə yaşayan digər xalqların qohumluqları fikrini müdafiə edərək yazırdı: "Elamlar onları şimal qonşuları olan kassilər, Ellipilər, lullubi və qutilər və onlara bitişik olan urartular yüksək dağ yaylasındakı xalqlar arxeoloji dəlillərə əsasən eyni etnik mənşəyə və dil qrupuna mənsubdurlar, onları biz subarlar və ya huri adlandıra bilərik. Əgər İran yaylasının iranlı arilərə qədərki qədim xalqa bir ad vermiş olsaq, mən onları

Ələsgər Siyablı

si şahzadələrinə evləndirdilər.

Bu niğahlarla dövlətlər arasındakı əlaqələr daha da möhkəmlənməklə bərabər Kassilərin Elam dövləti üzərindəki siyasi təsirini də gücləndirirdi. Qüdrətli Kassi hökmdarları öz şahzadələrindən doğulan Elam kralları müdafiə etmək üçün bu qohumluq əlaqələrindən istifadə edib Elama qarşı hərbi müdaxilə həyata keçirirdilər.

Elam kralı Şutruk Nahuntanın Berlin muzeyində aşkar edilən məktubunda Babilin Kassi kralından tələb edir ki, Babil taxt-tacının Elam kralı kimi ona verilməlidir, bu taxt-tac Kassi şahzadələri ilə niğahdan doğulmuş Elam krallarının varislik haqqıdır. Şutruk Nahuntanın özü də Kassi kralı Melişuhunun qızı ilə evlənmişdi. Məktubda Kas-

lub olub əsir alındı və Elama aparıldı. Beləliklə, əzəmətli kassilərin Babilədəki hakimiyyətinə onların şahzadə qızlarından törəyən kuzenləri olan Elam kralları tərəfindən e. q. 1155-ci ildə son qoyuldu. (J. van Dijk, 1986, səh. 159-70)

Assuroloqlar Landsberqer, Hommel, Ungnad və başqaları Alvan dağları yaylalarında Alman və ya Alban/Aqvan adlı bir ölkənin və bəylik dövlətinin mövcud olduğunu qeyd edirlər. Heç şübhəsiz, Alvan adı Alban/Alman/Alpan/Aqvan adının dəyişik fonetik şəklidir. Amarna dövründə Kassi kralları Misir fironları ilə müntəzəm olaraq yazışmalar aparırdılar. (Gwendolyn Leick, 2003, Səh. 172)

Alman tarixçisi A. Billerbek Zaqros dağı və Kassilər haqqında yazırdı: "Zaqros adınının sami-babil dilində mənası "yüksək olmaq, uca olmaq" deməkdir. Kassilər Zaqros dağlarında Midiya və Elamın sərhədində yaşayırdılar. Kassilərlə qonşuluqdakı dağlarda qut və sut tayfaları yaşayırdılar. Sutlar ox atmaqda mahir tayfa idi. Bizim tanı-

Dünya tarixinin Turan dövrü

Elçibey bu fikri ilə kaspi və xəzərlərin eyni etnonimin fərqli ifadə şəkilləri olduğunu təsdiq edir. Çünki qədim mənbələrdə kaser/kuser/-quzer kimi ifadə edilən etnos sonrakı tarixi dövrlərdə ərəb və digər sami dilli mənbələrdə xəzər və xuzer şəklində ifadə olunurdu.

Yunanların Persey əfsanəsindəki Andromedin anası gözəllik simvolu Kassiop kassilərin himayədar tanrıçasıdır. Kassiopun yeri Bəsrə-Kəngər körfəzinin quzeyidir. Assur kralı Assurbanipal Kassi tanrısı Ammon Kassipann heykəlini Elamin paytaxtı Suz şəhərində gördüyünü yazmışdır. Həmədandan qədim adı olan Akbatanın güneyində Zaqros dağ silsiləsinin bir hissəsi kimi yüksən Alvan dağları mövcuddur. Əfsanəyə görə orda qədimlərdə yunanların "Orant" adlandırdıqları Ürvand adlı "fəlsəfə və ya müdriklik daşı" deyilən bir bitki bitirmiş ki, ondan qızıl emal etmək üçün istifadə olunmuş. Kassilər Kaspi adlı tanrıya etiqad edirdilər, o kassilərin Ay tanrısı ola bilər, çünki Kaspi sözü babil dilində "gümüş" deməkdir. (Georg Hüsing, 1908, Səh. 28)

Potts G. Huzinqin kassilərin elam tayfaları olması haqqındakı fikrini qəbul etməyərək bu tezisin nə linqvistik, nə də antropoloji baxımdan təsdiq olunmadığını yazır. Lakin XIX əsrin digər bir görkəmli alman arxeoloqu və tarixçisi Ernst

kaspilər adlandıraram". (Ernst Herzfeld, 1935, Səh. 2)

Kaspi sözünün kökünü Kas adı təşkil edir, adın sonundakı "pi" isə elam dilində cəm şəkilçisidir. D.Potts elamlıların və kassilərin yaxın münasibətlərini onların etnik birliyə malik olmaları ilə deyil, iki hakimiyyət sülaləsi arasında uzun illər ərzində davam edən niğah əlaqələri ilə izah edir. Bu niğah əlaqələrini bəzi müəlliflər I Kuruqalzunun dövründən başlayaraq e.q. 1290-1170-ci illəri əhatə etdiyini 120 il ərzində davam etdiyi fikrini irəli sürürlər. Lakin Potts I Kuruqalzinin hakimiyyətinin e.q. 1375-ci ildən öncə başladığını və bu evlilik əlaqələrinin üzərinə daha 85 il gəlmək lazım olduğunu yazır. (Potts D.T. 2006, Səh. 115)

Holland assuroloqu J. van Deyk Berlin Muzeyində aşkar etdiyi bir məktuba əsasən müəyyən etmişdir ki, Elam və Kassi hökmdar sülalələri arasında uzun dövr ərzində davam edən niğah əlaqəsi mövcud olmuşdur. Əldə olunmuş müqaviləyə əsasən Elam kralları Kas-

si şahzadələri ilə evlənmiş on Elam kralının adı çəkilir. Şutruk Nahunta özü Kassinin əzəmətli hökmdarı Kuruqalzunun qızının nəslinə mənsub sayırdı. Şutruklar sülaləsi bütünlükdə kassi mənşəyinə malik idilər. Kuruqalzu e.q. XVI əsrdə hakimiyyət sürərək Karduniyaşın və Babilin kralı idi.

Elam kralı Pahir-İşşan Kassi kralı Kuruqalzunun böyük qızı ilə evlənmişdi. Elam kralı Untaş-Napirişa kassi şahzadəsindən doğulmaqla yanaşı, həmçinin Kassi kralı II Burnabriaşın (e.q. 1354-1328) qızı ilə evlənmişdir və bu siyahı daha da davam etdirmək olar.

Kassilərin Mesopotamiyadakı hakimiyyətlərinə məhz onların öz törəmələri olan Şutruk sülaləsi tərəfindən son qoyuldu. Şutruk Nahuntanın oğlu Kutur Nahunta Babilin kassi hökmdarı Zababa-Şumaidini hakimiyyətdən devirərək Mesopotamiyada hakimiyyətə sahib oldu. Kassilərin axırıncı kralı Ellil-nadin-ahe (e.q. 1160-1157) Kutur Nahuntaya qarşı üsyan qaldırdı, lakin elamlılara məğ-

duğumuz ilk kassi kralı Karındaş idi, o özünü "Qüdrətli hökmdar, Babilin, Sumerin, Akkadın Kassinin kralı" adlandırır. Susdan güney-doğuda Huşş və Habardib tayfaları məskunlaşmışdılar. Herodot onları Uksi və Amardlar adlandırır. Huşşların ölkəsi Səfidrud və Zoreh çaylarının yuxarısında, Sərdəşt, Kazerun, Şiraz və Firuzabadın qarşısında yerləşirdi. Amardlar isə indiki Bəxtiyar vilayətində yaşayırdılar". (A. Billerbeck, 1893, Səh. 36)

Baxtiyari və Baktriya adları eyni kökə malik olub Bak və ya Baqa tayfasının adından yaranmışlar.

Vaxtilə Zaqros dağlarının yaylalarında və Namri ərazisində məskunlaşan Bak tayfaları Kutur Nahuntanın Babilə hücumları və kassilərlə müharibəsi nəticəsində öz yerlərini tərk edib şərqi doğru hərəkət edərək Çin ilə sərhəd Türkiyə ərazilərində məskunlaşmış, Çində ilkin mədəniyyətin təməlini və bir neçə hakimiyyət sülaləsinin, o cümlədən Çou sülaləsinin əsasını qoymuşdular.

(ardı gələn sayımızda)